

Вовченко О.А.,

доктор психологічних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник
відділу освіти дітей з порушеннями слуху
Інституту спеціальної педагогіки та психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
E-mail:olgawow4enko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4399-0118
Researcher ID: P-9297-2016

НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ РОДИНАМ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ В ПОЛОНІ: ОСОБЛИВОСТІ ДЕБРИФІНГУ

Родинне виховання навіть за умов війни залишається головним природним середовищем, де відбувається гармонійне формування, становлення та розвиток особистості, її соціалізація, засвоєння моральних, етичних та етнічних особливостей. Батьки організують життєдіяльність дитини, створюють необхідні умови для цілісного розвитку навіть за умов кардинальних змін власного життя та побуту (переїзд, переховування від атак військових країни агресора, життя у бомбосховищах тощо), забезпечують становлення особистості, входження в соціум, адаптацію у ньому.

Саме батьки часто є першим і найближчим соціальним орієнтиром дитини, зокрема і з особливими освітніми потребами. Але за умов війни реальність вносить деякі корективи і дитина може виховуватися певний період одним із батьків (частіше мамою), або рідними (бабусею, тіткою та іншими близькими), за умов, коли у неповній родині була одна мама і вона пішла захищати Батьківщину, та/або обидвоє з батьків пішли до Збройних сил України. За таких умов, важливим є процедура повернення членів родини до дитини і процес відновлення сім'ї.

Сепарація дитини і батьків є процес надскладний для психіки дитини. Особливо, коли рідні дізнаються про полон батьків і розповідають про це особистості, яка не сформована когнітивно, емоційно, поведінково тощо.

Існує поширена думка, що всі, хто був у полоні пережили тортури, які призвели до суттєвих і незворотних змін. Відтак, це вплине не лише на психіку дорослих, що їх пережили (тобто батьків), а й на психологічний розвиток дитини. Часто рідні, маючи страхи, переживання за дитину, обмежують її у спілкуванні з такими батьками, ніби захищаючи від травматизації. Тим не менш, психологічні наслідки полону залежать від особистого сприймання кожної дорослої особи, рівня розвитку особистості, типу нервової системи, соціальних, політичних,

культурних аспектів і низки інших факторів. Також важливим є питання наявності тортур, період після подій у неволі.

Іншою розповсюдженою помилкою, яку допускають фахівці і не дозволяють, наприклад, після полону батькові/батькам бачитися із дитиною з особливими освітніми потребами – це «помилка сприйняття», тобто ототожнення людей, які перебували у полоні і тих, хто пережив тортури, катування. Так, полон, не ускладнений катуванням є також екстремальним досвідом для психіки людини, може бути пов'язаним з погрозами, умовами, які принижують гідність, негативним інформаційним впливом та ін. Таке сприймання звільнених і заборона спілкуватися з дитиною з особливими освітніми потребами заради її безпеки є частково виправданим, але не основою безпеки для підростаючої особистості, а, в першу чергу, метою країни агресора. Це стигматизація, недовіра, ізоляція від соціального оточення, яке було звичним, рідним для людини, яка повернулася до Батьківщини тощо. Так, людина у власній родині стає «чужою серед своїх». Власне саме це змінює психіку, а не процес перебування у полоні.

Відомо, що для військових існує низка програм, реабілітаційних заходів з метою повернення у дієдатний стан, нормалізація психологічного здоров'я тощо. Для батьків/батька, які були у полоні існує окрема програма або «допомога з реінтеграції у родину» [2]. Така реінтеграція – це додатковий комплекс заходів, який спрямовано, переважно, на психічне здоров'я, соціальну адаптацію, зокрема на відновлення родинно-батьківських компетенцій. Всі реабілітаційні заходи мають інтенсивний характер, оскільки, переважна кількість звільнених, повертаються через певний час до службових обов'язків. Тому таким важливим за цей невеликий проміжок часу є відновлення спілкування, впливу, налагодження відносин та ментального зв'язку «родина-дитина», «батько-дитина», «мати-дитина» [3].

Зв'язок між батьками та дитиною формує такі важливі аспекти, як родинні архетипи, батьківські установки, сімейні традиції, особливості емоційного сприйняття світу, уявлення, очікування, відповідно, все означене є вкрай важливими для розвитку дитини, для розуміння та формування її «Я-концепції», самооцінки та майбутнього становлення [1].

Крім того, батьки впливають на установки дитини, які не можуть бути сформовані за період відсутності іншими рідними, у яких дитина перебуває на вихованні, як то:

– оцінка батьками дитини або ситуації виховання (це похвала або покарання дитини: «ти молодець», «хороша дівчинка», «ти неповажливо ставишся до ...», «це поганий вчинок» тощо);

– система знань чи достовірних уявлень про побудову стратегії і тактики виховання дитини (батьки певний час до війни мали традиції, стилі виховання, і раптом нові люди перебудовують все навпаки, руйнуючи звичний світ дитини – саме це є травмою, а не повернення батьків до дитини з полону);

– наміри поводитися певним чином у соціальному оточення стосовно різних побутових ситуацій, які проявляються в конкретній практиці виховання [4].

Кожен випадок є унікальним, говорити, що повернення для дитини батька, обох батьків є найкращим – також неоднозначно. Варто враховувати, за умов реінтеграції батьків та проходження реабілітації такі фактори, як рівень:

- імпульсивності;
- пасивного способу реагування;
- активного способу реагування [5].

Не притаманна імпульсивність після реабілітації (агресивна поведінка, нестандартні до полону вербальні вислови, неадекватні реакції на прості запитання), як правило є причиною продовження спілкування з психологом та відтермінування зустрічі з рідними, або за умов присутності відповідного фахівця.

Пасивний спосіб реагування містить у собі небажання спілкуватись, відстороненість від ситуації «тут і зараз». Саме такий стан може бути характерним тим, хто й досі живе періодом полону. Дитині, яка опиниться з таким батьком/батьками буде «емоційно холодно», вона відчує себе чужою, непотрібною. Тому, краще також продовжити психологічну реабілітацію з родиною до моменту відповідних реакцій, звичних реакцій члена родини, який повернувся з полону

Активний спосіб реагування характеризується ініціативністю, пошуком засобів зв'язку з родиною, дитиною. Для психологів важливо супровід саме першої зустрічі. За умов, коли вона буде позитивною, дитина і дорослий відреагують і будуть сприйняті один одним – можна говорити про успіхи реабілітаційних заходів.

Важливим буде означити, що і діти з особливими освітніми потребами, особливо залежно від нозологічного принципу, можуть реагувати на зустріч з рідним різними способами.

Найбільш позитивний, зрозумілий для всіх способів типу зустрічі є повне прийняття, радість, захоплення, що супроводжується обіймами, поцілунками, сльозами радості тощо. Але, зважаючи, що кожен суб'єкт (дитина та батько/батьки) зі своєї сторони, пережив екстремальні події ситуація зустрічі можуть мати несподіваний, непередбачуваний характер [4]:

1. Перша реакція – пригода, радість, після перших емоцій може слідувати образа з боку дитини, розчарування і відсутність будь-яких тем для обговорення. Тобто гармонійна зустріч зміниться на протилежну дисгармонію стосунків, домінантність образи дитини, невдоволення тощо.

2. Реакція на зустріч і сприймання батька/батьків як загрози (особливо, якщо він/вона вдягнені у форму), підвищення тривожності, страх, інколи навіть агресивність.

3. Дитина під час першої зустрічі може демонструвати холодність, зверхність, задоволеність ситуацією, що батьків не було (батька не було), вихвалання самодостатністю та самореалізованістю (переважно характерно для підліткової кризи, коли емоції перебувають на максимальних позначках, змінені, гіперболізовані, тому дещо викривлене сприйняття дійсності).

Так, означаючи психологічний дебрифінг осіб, що повернулися з полону в контексті спілкування з дитиною, зокрема з особливими освітніми потребами, акцентуємо увагу на допомозі полоненим у проживанні екстремальної ситуації, яку вони пережили. Допомога психолога навіть під час спілкування з родиною вказує не на неповноцінність особи, а, в першу чергу, сприяє розумінню причин (що відбувається із психікою, поведінкою, емоціями, які були притаманні до полону (можливих тортур); що викликає стрес і не стандартність емоційних, поведінкових реакцій, і, найважливіше, усвідомленню дій, необхідних для усунення цих причин з метою повернення та входження до родини без травматизації «особливої» дитини.

Література

1. Лазос Г. Особливості надання психологічної допомоги переселенцям з Криму. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія.* 2014. С. 145-152

2. Мульована Л. Психологічний дебрифінг як метод групової психологічної корекції посттравматичних стресових розладів в учасників бойових дій. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2014. № 1. С. 64-69.

3. Панок В. Скривджені діти. Що таке зловживання щодо дітей. *Психологічний додаток до газети «Шкільний світ».* 2004. № 48. С.4–11.

4. Римаренко Ю. Психологічна травма. Чернівці: ВірКо, 2019. 208 с.

5. Рухленко О. Психолого-психіатрична допомога постраждалим у збройних конфліктах: методичні рекомендації. Київ: Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, 2014. 134 с.